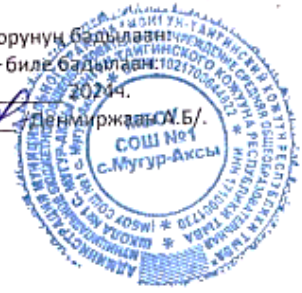

Мугур-Аксы суурнуң муниципалдыг бюджеттиг № 1 ортумак ниити билиг школазы

ШМК – ның хуралынга сайгарып
келген протокол № 2
«28» август 2024 чыл.
Чыдым А.Д. /Чыдым А.Д.

Школа директорунуң өөредилге
талазы – биле оралакчызы
чөпшээрээн:
«28» август 2024ч.
Шолбан Ч.Х. / Шолбан Ч.Х. /

Школаның директорунуң бадылааны
№ _____ дужаалы – биле бадылаан
« _____ » _____ 2024ч.
_____ /Дениржаалы О.Б./
СОШ №1
с.Мугур-Аксы

Тыва дыл эртеминге
ажылчын программа.
5 класс.

2024 – 2025 өөредилге чылы

Мугур-Аксы, 2024 чыл

Тыва дылды 5 класстарга өөредирининг программазынга тайылбыр бижик.

Тыва дыл - тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкенин мөөңнеттинген. Ол-тыва культураның -улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херек чорудулгазының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва школаларга, өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредир уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры-өөреникчилерге өске эртемнерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал, бойдус дугайында билиглерин калбартып, улуг салгалдың дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

Программа дараазында хоойлу,доктаал, саавырларның негелделеринге таарыштыр кылдырган:

- Россия Федерациязының Конституциязы (01.07.2020 ч. чаарттынганы-биле) ст. 26;
- Федералдыг хоойлу. 29 декабрь 2012 ч. № 273-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузу»;
- Федералдыг хоойлу. 03.08.2018 ч. № 317-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузунуң 11 и 14 статьяларынга чаарттылгалар кирирининг дугайында;
- Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының 17 декабрь 2010 ч. № 1897 дужаалы «Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарын бадылаарының дугайында» (Россия Федерациязының өөредилге, эртем яамызының 31 декабрь 2015 ч. № 1577 дужаалды редакторлааны -биле);
- Тыва Республиканың Конституциязы (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле) ст.5, 24;
- Хоойлу ВХ-1 «Тыва Республикада дылдарның дугайында» от 31.12.2003 ч. № 462 (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле);
- Тыва Республиканың Хоойлузу 21.06.2014 ч. № 2562 ВХ-1 « Тыва Республикага өөредилге дугайы» (02.06.2019 ч. чаарттынганы-биле).

Программаның ады болгаш авторлары:

- 1.8-ки класстың тыва дыл программасын Тыва Республиканың ниити өөредилгезининг күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.
2. Куулар К.Б., Сарыглар Ч.А., Шаалы А.С. Ниити өөредилге черлерининг 5-9-ку класстарга тыва дылды өөредир чижек Программасынга даянган (2021 чыл).

Тыва дыл – Россия Федерациязының бир субъектиси Тыва Республиканың девискээринде орус дыл-биле чергелештир күрүне дылдарының бирээзи, тыва улустуң төрөөн дылы болгаш аразында харылзажыр чепсээ. Тыва дыл амгы үеде тыва культураның – тыва улустуң байлак аас чогаалының, чечен чогаалдың, уран чүүлүнүң – болгаш массалыг информация чепсектерининг, эртемниң, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы болбушаан, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Төрөөн дылдың метапредметтиг (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдер) хүлээлгелери уругларны школага бүгү талалыг хевирлээринге салдарлыг. Тыва дыл уругларның бодунуң көрүжүн шын илередиринге, угаап боданышкынын, интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы аян-биле бодун сайзырадырынга, чаагай мөзү-бүдүшке хевирлээринге; чаа билиглерни, мергежилдерни шингээди алырынга улуг ужур-дузалыг. Төрөөн дыл кижининг бот-хуузуна чонунуң (тыва кижининг) иштики сагыш-сеткил культуразының болгаш чечен чогаалының байлактары-

биле кижиге төрөлгөтөннүн культура-төөгүлүг дуржулгазын байлакшытпышаан, ниитилелдин негелделеринге чаңчыктырар харылзаа чепсээ болур.

Тыва дыл кандыг-даа билиглерни чедип алырының кол аргазы болбушаан, оон-даа сонгаар мергежил-чаңчылдарын шингээди алырынга салдарлыг. Өске улус-биле харылзажып билири, тодаргай түңнелдерни чедип ап шыдаары, хөй ниитичи болгаш шилип алган мергежилинин талазы-биле бедик идепкейжизи дээрге-ле херек кырында амыдыралдың бүгү-ле адырларында, ниитилелде болгаш делегейде болуп турар өскерилгелерге таарыштыр бодун ап чаңчыкканын илередир кижинин шынарлары болур. Төрөөн дылын шингээди алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкенин билип алырының, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартырының, өгбелеринин байлак дуржулгазын ажыглап билиринин база чаагай мөзү-бүдүш, сүзүктөринин хевирлеттинеринин үндезини болур.

Кол школага (5-9 класстарга) төрөөн (тыва) дылды өөредиринин сорулгалары:

- Иштиги сагыш-сеткиги аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, оон иштинде төрөөн Тывазынга, бодунуң чуртунга бердинген, шынчы; төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;
- төрөөн дылын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударының, амыдыралдың аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырының болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдың эстетиктиг үненин медереп билиринин кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;
- тыва дылды хүн бүрүдө амыдыралдың болгаш өөредилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларның бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударының кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шингээди алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузуп, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшкенин кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) уjur-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;
- дыл системазының тургузуун, ону ажыглаарының дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдың кол негелделерин шингээдири; дылдың болуушкуннарын танып билири, оларны сайгарып, деннеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнелеп билир арга-дуржулгазын сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыры, чугаа чорударының хевирлерин билири, аңгы-аңгы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шингээди алыры; бодунуң ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттыннып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган билиглерин, мергежил, чаңчылдарын өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүдө амыдыралынга чугаа чорудуп тура, ажыглаар аргаларын улам байыдып сайзырадыры дээш о.ө.

Тыва дыл эртемниң уткаы болгаш тургузуу.

Школагатыва дыл эртемни өөредириниң программасында фонетика, лексика, сөс чогаадылгасы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириниң, бижик демдектерин шын салырының чаңчылдарын, аас, бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин кириген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемниң база амгы үеде дыл эртемниң чедишкенин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип езугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгасын, морфология, синтаксис) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөредир көрдүнгөн.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдериниң дорт уланчызы, системажытканы, улам ханылатканы болур.

5 класска дылдар, түрк дылдар, дугайында ниити билигден эгелээш, 4-кү класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаан соонда «Лексика», «Фонетика», «Морфология», «Синтаксис» деп улуг бөлүктөрниң кезектерин өөренир.

Тыва дыл эртемни өөредириниң кол угланышкыны, негелделери.

Төрөөн дыл башкыларының ажылынын кол уг-шии - өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның чугаазын, боданыр аргаларын сайзырадыры болур. Программада өөредилге материалын быжыг шингээттирери-биле катаптаашкынче чугула кичээнгейни угландырган. Чылдың эгезинде болгаш төнчүзүнде ону чорударына тускай шактар көрдүнгөн.

Программанын кол негелдези— тыва дыл кичээлдеринге өөредилге болгаш кижизидилге ажылын чангыс аай харылзаалыг чорудары.

Дыл –кижилерниң аразында харылзажырының чугула чепсээ, төрөөн дылының байлак сөс курлавырлыын, ооң амыдыралга ужур-дузалыын практика кырында көргүзери.

Өөреникчилерниң билиглерни быжыг, медреселдиг шингээди алырын чедип алыры, төрөөн чугаазын сайзырадыры: чаа сөстөрни, фразеологизмнерни, дылдың уран-чечен аргаларын шингээттирери, сөстүң уткаын көжүрүп ажыглаарына мергежидери, сеткил-сагышты, бодалды, миннишкенин илередир дылды чедимчелиг ажыглаарына чаңчыктылары.

Практиктиг угланышкынын күштелдирери-шын бижилгенин чаңчылдарын чедип алыры, дүрүмнерни чижектер-биле бадыткап, ажыглап билири.

Сөс-биле ажылче кичээнгейни салыры: сөстөрни тема, грамматиктиг утка аайы-биле тускай лексиктиг, грамматиктиг бөлүктөргө чарары, олар-биле сөс каттыжышкыннары, домактар тургузары, тывылган төөгүзүн сайгарары, янзы-бүрү словарьлар-биле ажылдаары.

Чараштыр бижилгеже, сөстөрнин, домактарнын грамматиктиг сайгарылгаларынче болгаш мөзү-шынарының кижизидилгезинче кичээнгей салыры.

5-ки класстың тыва дылга өөредилгиг ажылчын программасы, школага ажылчын программа (календарь-темалыг планнаашкын) тургузарына даяныр кол документ болур, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр

институдунуң Өөредилге-методиктиг чөвүлели сайгарып көргөн (2017 чыл, август 28), ф.э.к, ТывКУ-нуң тыва филология болгаш ниити дыл эртеминиң кафедрасының доцентизи, НШХИ-ниң тыва филология лабораториязының башкарыкчы эртем ажылдакчызы –Клара Бурбулдеевна Доржу, Кызылдың 9 дугаар гимназиязының дээди категорияның тыва дыл болгаш чогаал башкызы – Чечек Алдын-ооловна Сарыгларның тургусканы тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадырынга чижек ажылчын программаларынга үндезилеттинип, Федералдыг Күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы сүмелээн К.Б. Доржу, Н.Д.Сувандаа, А.Б. Хертек, Б.Ч. Ооржак, Ч.А.Сарыглар, М.В. Бавуу – Сюрюн, Тыва дыл. 5 класс. Кызыл, 2014,2016 деп номга тургустунган.

Тыва дылды өөрөдириниң сорулгалары, кылыр ажылдары.

Сорулгалары:

-өөреникчилерге лексика, грамматика (морфология, синтаксис) тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерин практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдер, чаңчыктырар
-шын бижиириниң, бижик демдектерин шын салырының быжыг чаңчылдарын бээр
-алган теориялыг билиглеринге даянып, программаның негелделеринге дүүштүр боттарының бодалдарын аас, бижимел харылзаалыг чугаага илередири
-литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, сөс курлавырын байыдар, чугаазының культуразын бедидер
-ниитилел амыдыралына тыва дылдың ужур-дузанын, хөгжүлдезин, өске дылдар аразында ээлеп турар туружун бөдүүн билиглер-биле таныштырар
-төрөөн дылына камныг, сонугалдыг, хандыкшылдыг болурунга кижизидер
-өөреникчилерни номга сонугалдыг, шын, медреселдиг, аянынг номчурунга сундулуг болурунга кижизидер, боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар
-мөзү-шынар, эстетика, күш-ажыл талазы-биле кижизидилгеге бүрүнү-биле ажыглаар
-харысалгалыг болурунга, өөредилгениң, күш-ажылдың сагылга-чурумунга кижизидер
Бо сорулгаларны чедип алырда, башкының ниити культурлуг деңнелин бедидери, дыл эртеми, методика, ниити педагогика, ИКТ, чаартылгалар талазы-биле белеткелин үргүлчү бедидери, бодунуң хүлээлгезин харысалгалыг, чогаадыкчы ёзу-биле күүседир негеттинер.

Ажылчын программаның тургузуу.

Программа тайылбыр бижик, кезектер болгаш шактар аайы-биле чурумчудуп хувааттынган календарь–тематиктиг планнаашкын, кичээлдерде ажыглаар материалдар данзызындан тургустунган.

Тыва дыл эртеминиң федералдыг үндезин өөредилге планында туружу.

5 - ки класска өөредилге планы-биле шупту - 34 шак, неделяда 1 шак.

Планның түргүзүү:

Кирилде тема

1. Дыл – кижилерниң харылзажырының кол чепсээ. Дылдың ниитилел амыдыралына ужур-дузаны. Дылдың эртем болуру.
2. Кижилерниң төрөлгөтениниң өске дириг амытаннардан чугааланыр ылгалын билири; дыл кижилерниң харылзажырының кол чепсээ болбушаан, өөредилге системазында «Төрөөн дыл» деп эртеми бооп чоруурун билири.

Эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерни катаптаары

1. Сөстүң тургузуу: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа.
Үннер болгаш үжүктөр: кыска болгаш узун ажык үннер болгаш оларны шын бижири; сөстөрниң эгезинге *т-д, н-б* деп ажык эвес үннерни шын бижири; *я, е, ң, ю* деп ажык үжүктөрлиг сөстөрни шын бижири.

Чугаа кезектери. Чүве аттарының саннарга болгаш падежтерге өскерлири, домакка кол сөс, сөглекчи болуру. Демдек ады. Демдек адының тодарадылга болуру.

Арынның ат оруннары. Домакка ийиги черге кезигүүнер болуру. Кылыг сөзүнүн арыннарга, саннарга, үелерге өскерлири. Домакка сөглекчи болуру.

2. Сөстүн кезектерин, үннер болгаш үжүктөрнү ылгаары. Эге класска чүве ады, демдек ады, ат орну, кылыг сөзүнүн дугайында алган билиглерин бадыткаары.

Лексика болгаш чугаа культуразы.

1. Лексика дугайында билиг. Сөс болгаш оонлексиктиг утказы. Тайылбырлыг словарь дугайында. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр. Сөстөрнүн дорт болгаш доора уткалары. Омонимнер. Лексиканың темалыг бөлүктөрү. Синонимнер. Антонимнер. Табу сөстөр болгаш эвфемизмнер. Фразеологизмнер азы быжыг сөс каттыжышкыннары
2. Хөй уткалыг сөстөрнүн лексиктиг уткаларын словарьлар дузазы-биле тодарадыры, оларны чугаага шын ажыглаары; сөзүглелдерде синонимнер, антонимнер, омонимнерни, хоруглуг болгаш ойзу адаан сөстөрнү тывары, оларны чугаага шын хереглээри; сөстүн доора болгаш дорт уткаларын эки билири; орус-тыва, тыва-орус, тайылбырлыг болгаш орфографтыг словарьларны ажыглаары.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Лексикада алган билиглерин ажыглавышаан, «Төрөөн дылым дугайында бодалым» деп темага монолог тургузары.

Фонетика, орфография болгаш чугаа культуразы.

1. Фонетика дугайында ниити билиг. Фонетиканың дыл эртеминин бир кезээ болуру. Үн – дылдың кези. Чугаа органнары болгаш чугаа үннеринин тургустунары. Ажык болгаш ажык эвес үннер. Артикуляция дугайында эге билиг.
Ажык үннернүн бөлүктээшкени. Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижири. Й үннүг ажык үжүктөр (я, е, ң, ю), оларны шын бижири болгаш ажыглаары.
Ажык эвес үннернүн бөлүктээшкени. Дүлей, ыткыр, аяар ажык эвес үннер. Күштүг, кошкак (дүлей болгаш ыткыр), эң кошкак (аяар) ажык эвес үннер. Ажык эвес үннернүн үжүктөрүн шын бижири. Сөске ажык эвес үннернүн каттыжар чуруму болгаш дөмейлежири.
Фонетиктиг транскрипцияның демдектери.
2. Үннер болгаш үжүктөрнү шын ылгап, оларны шын адаары, бижири; сөстөрнү шын көжүрүп, оларның транскрипциязын кылдыры. Орфографтыг словарьларны, орфография дүрүмнөрүн ажыглаары. Кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннерни; кадыг болгаш чымчак ажык үннерни; ыткыр, дүлей ажык эвес үннерни; кошкак, күштүг, аяар ажык эвес үннерни ылгаары. Сөстүн фонетиктиг сайгарылгазын кылыры.
Чугаа үезинде болу бээр үн өскерилгелерин литературлуг нормага дүүштүр адаары. Шын адалганың дүрүмнөринге хамаарыштыр бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын үнелээри.
Фонетика дугайында билиглер болгаш мергежилдерин бодунуң чугаазыңга херек кырында ажыглаары.
3. Чугаа сайзырадылгазы: «Бойдуста үннер» деп темага аас чугаа кылыры. Хөөмей-сыгыт дугайында бодалдар-биле таныжары (эртем стилинге сөзүглел-биле ажыл). Ч.Ч.Кууларның «Шораан» деп тоожузундан үзүндүлөрнү сайгарары (чечен чогаал стилин хайгаараары).

Графика, орфоэпия болгаш чугаа культуразы (6 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (1 шак)

1. Графика, ооң хевирлери. Алфавит. Ъ болгаш Ь демдектерни хереглээри. Слог болгаш ооң хевирлери. Амгы тыва алфавиттин тургузуу болгаш ында үжүктөрдүн аттары. Үннөр болгаш үжүктөрдүн сан талазы-биле дүүшкээ. Узун болгаш өк-биле адаар ажык үннөри, дакпырлап бижиир ажык эвес үннөри бижекке демдеглээри. Улуг болгаш бичии үжүктөри демдеглээри.
Орфоэпия дугайында билиг. Орфоэпияның дыл эртеминин бир кезээ болуру. Тыва дылдың ажык болгаш ажык эвес үннөрин адаарының дүрүмнөри. Сөс иштинге кошкак ажык эвес үннөрдүн ыткыр болгаш дүлөй хевирлеринин солчуру. Ударение дугайында билиг.
2. Сөстөри (ооң иштинде үлегерлеп алган сөстөри) шын адаары болгаш бижири, оларга кожумактар немеп билири. Сөстүн фонетика-графиктиг сайгарылгазын кылыры. Сөстөри слогтарга чарып, көжүрөри. Аас чугааның негелделерин сагыры.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Деңгелелерни болгаш өске-даа уран-чечен аргаларны чугаага ажыглавышаан, чогаадыг-чурумалды бижири.

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Орфография.

1. Сөстүн уткалыг кезектери (морфемалар) – дазыл, чогаадылга, Өскөртүлгө кожумактары. Сөстүн дазылы болгаш кожумактары. Чогаадылга болгаш өскөртүлгө кожумактары, оларның вариантылыг болуру. Төрөл сөстөр. Сөстүн дөзү болгаш өскөртүлгө кожумактары. Укталган болгаш укталбаан дөстөр.
Сөс чогаадылгазы. Морфологтуг (кожумактыг) арга. Синтаксистиг арга-биле (ийи дөстүн каттышканындан) чаа сөстү чогаадыры. Хурааңгай нарын сөстөр, оларны шын адаары болгаш бижири.
2. Сөстүн тургузуун сайгарары. Чогаадылга болгаш өскөртүлгө кожумактарын танып, ылгаары. Төрөл сөстөри тывары. Укталган болгаш укталбаан дөстөри ылгаары. Кандыг аргалар-биле сөстөрдүн тургустунарын билири. Дазыл (дөс) болгаш кожумактың каттышканында дакпырлаан *сс, пп, мм, нн, кк, тт* деп үннөрдүн үжүктөрин шын бижири.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Кыска эдертигни бижири.

Морфология болгаш орфография.

1. Морфология дугайында билиг. Морфологияның грамматиканың бир кезээ болуру. Чугаа кезектери.
Тыва дылда сөстөри лексика-грамматиктиг бөлүктөргө чарары, ооң барымдаалары.
1. Тускай болгаш дузалал чугаа кезектери, оларның грамматиктиг демдектерин ылгаары.

Чүве ады

1. Чүве ады – тускай чугаа кезээ, ооң ниити утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Чүве аттарының тургустунары.
Хуу болгаш ниити чүве аттары. Географтыг аттарны, кудумчулар болгаш шөлдер аттарын, төөгүлүг болуушкуннар, чоннун байырлалдарының аттарын улуг үжүктөр-биле бижири. Номнар, солуннар, журналдар, чуруктар, кинофильмнер, шиилер, литература болгаш чогаалдарның аттарын улуг үжүктөр-биле эгелеп бижири база оларны кавычкалар-биле тускайлаары.
Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери.
Чүве аттарының саннары. Оларның кожумактарын шын бижири.
Чүве аттарының хамаарылга хевири болгаш ооң кожумактары.

Чүве аттарының адалга болуру.

Чүве аттарының падежтерге өскерлири.

Үлегерлеп алган сөстөрнiң сан, падеж болгаш хамаарылга хевирлерин шын бижири.

Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.

2. Янзы-бүрү чогаадылга кожумактары-биле укталган чүве аттарын тургузары. Хуу болгаш ниити чүве аттары шын адаары болгаш бижири. Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлерин шын бижи, ажыглаары. Чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири. Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири. Адалганы кол сөстен ылгаары. Чугаага ол-ла сөстөрнi каттавазы-биле синоним чүве аттарын ажыглаары. Хуу чүве аттарыга бижик демдектерин ажыглаары. Домакка сөстөрнi харылзаштырарыга чүве адының падеж хевирлерин шын ажыглаары. Үлегерлеп алган сөстөрнiң сан, падеж болгаш хамаарылга хевирлерин шын тургузуп, оларны аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаары.

Чүве адының морфологтуг сайгарылгазын кылып билири.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Чүве аттарын шын ажыглавышаан, «Мээң төрөөн черим (суурум, кудумчум...)» деп темага чурумалды бижири.

Демдек ады

1. Демдек ады – тускай чугаа кезээ, ооң утказы болгаш грамматиктиг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Демдек аттарының тургузуунуң аайы-биле бөлүктери болгаш чогаадылгазы.

Шынарының болгаш хамаарылганың демдек аттары.

Шынарының демдек аттары, оларның чадалары: өйүндө, кошкадыр, күштелдирер.

Демдек аттарының темалыг бөлүктери: шынар-демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары.

Хамаарылганың демдек аттары.

Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези.

2. Демдек аттарының утказын болгаш морфологтуг демдектерин тодарадыры. Чугаага чүвениң янзы-бүрү демдектерин, шынарын демдек аттары-биле көргүзери. Синоним, антоним болгаш доора уткалыг демдек аттарын чугааның утказынга дүүштүр ажыглаары.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Чурук-биле ажыл. Чурук-биле ажылдаарының чурумун тайылбырлаары. Харылзаалыг чугаа тургузары.

Сан ады

1. Сан ады – тускай чугаа кезээ, ооң ниити утказы, морфологтуг демдектери болгаш синтаксистиг ролу.

Бөдүүн, нарын, составтыг сан аттары.

Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бижири. Сан адының нарын сөстөр тургузарыга болгаш быжыг сөс каттыжыышкыннарынга киржилгези.

Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижири.

2. Сан ады чүве ады-биле каттышканда, чүве адын чаңгыстың санынга ажыглаары. Үе санын (чыл, ай, хүннү) шын ажыглаары. Чүвөлөрнiң санын чоккшуладыр сан аттары-биле көргүзери. Сан аттарын албан езунуң база эртем чугаазынга ажыглаары.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Тыва улустуң тоолдарында, шажын-чүдүлгедө ыдыктыг саннар болгаш Тывага хамаарышкан төөгүлүг чылдар (1921, 1930, 1944, 1991, 2016

дээш о.ө) дугайында кыска таныштырылга. «Ыдыктыг саннар» азы «Тываның төөгүзүндө онзагай чылдар» деп кыска төлевилел тургузары (2 шак)

5 класска чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.

Аас чугаа сайзырадылгазы:

номчулга талазы-биле:

- Сөзүглелдин кол кезээн болгаш өске кезектерин ылгап билири;
- Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, бөдүүн план тургузары;
- Номчаан чүүлүнүн утказынга хамаарышкан айтырыгларга аас-биле долу харыы бээри;
- Янзы-бүрү лингвистиктиг словарьлардан херектиг дүрүмнөр болгаш материалдарны тывары;
- Логиктиг ударениелер, үн доктаашкыннарын шын сагып номчууру;

Аас чугаа талазы-биле:

- айтырыгларга бадыткалдыг харыы бээри;
- дыңнаан, номчаан чүүлдеринге (домактарга, абзацка, кезектерге) айтырыгларны тургузары;
- номчаан сөзүглелди оон тургузуун болгаш чугааның янзызын хажытпайн допчу болгаш делгедир эдерти чугаалаары;
- кайы-бир чүүлге бодунуң хамаарылгазын, бодалын илередип билири;
- чугаадан өзек кол утка сиңген сөстөр болгаш логиктиг ударение –биле домактарны тодарадып, ылгаары;
- чугааның темазының хемчээлин, оон кызыгаарларын медресеп билири;
- алган билиглерин болгаш өөредилге материалын чурумчудуп системажыдып билири, планнап ажылдаары;

бижилге:

- Салдынган айтырыгларга (чечен чогаалдан, амыдыралчы хайгааралдарлан) аас болгаш бижимел делгереңгей болгаш допчу харыылары;
- Чугааны делгереңгей болгаш допчу эдерти чугаалап, эдерти бижири;
- чугааның хевирлеринге чогаадыглыг ажылдарны кылыры;
- чогаадыгларга план кылыры болгаш ук планы чогаадыгны бижиирде сагыыры;
- чугааның темазын, кол бодалды илередип, кезектеп хуваары;

орфография:

- дакпырлап бижиир ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижири;
- чаңчылчаан принцип-биле бижиир орфограммаларны билири;
- өөренип эрткен орфографтыг дүрүмнөрин чижектер-биле бадыткап билири;

ФКӨС негелдезин ёзугаар өөреникчилерниң шингээтип алыр ниити өөредилге билиглери, арга-мергежилдери.

Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер (личностные УУД):

Медерелдиг өөренири. Бот башкарныры. Долгандыр хүрээлелди база ниитилелди билип алыры-биле янзы-бүрү аргаларны ажылгаары (дугуржулга, чурттаары, киржири, хайгаарал, хемчег, майык кылыры, төлевилел тургузары дээш.о. ө.). Билип ап турар чүүлүнүн тургузуун тодарадыры, бүдүн чүүлдүн кезектериниң аразында чугула функционалдыг харылзааларын болгаш хамаарылгаларын дилеп аңгылаары. Чорулганы (процессти) чадалар болгаш кезектерге чарып билири; онзагай чылдагаан – уржуктуг харылзааларны аңгылаары.

Чаңгыс азы элээн каш сүмелээн үндезиннер, барымдааларга даянып, деңнеп, шүүштүрүп, бөлүктөп чурумчудары. Факт-барымдаа, бодал, шынзыдылга, даап бодаашкын, маргыш чок шын чүүлдү аңгылап билири.

Нарын эвес практиктиг байдалдарны шинчилээри болгаш шенелдени кылыры, даап бодаашкыннарны идип үндүрүп, оларны херек кырында хынап көөрүн эргежок чугула деп угаары. Идип үндүргөн даап бодаашкыннарын бадыткаары-биле практиктиг, лабораторлуг база бөдүүн шенелделерни ажыглаары; ук ажылдың түңнелдерин бижири.

Өөредилге болгаш практиктиг айтырыгларны чогаадыкчы шиитпирлээри: үлегерлерден барымдаалыг ойталап билири; бир янзы шиитпирлерни тывары; янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны кылыры; төлевилел болгаш шенелде ажыл-чорудулгаларга киржири.

Өөренир чүүлдү билип алыры (познавательные общеучебные действия):

Сорулгазын тодарадыры. Сорулганы чедип алыры-биле херек медээлерни дилеп, ону херек аайы-биле тускайлап, ажыглаары. Түңнел кылыры. Медерелдиг номчулга. Шинчилээшкин чорударының аргаларын шингээдип алган турары.

Медээ-коммуникативтиг ажыл-чорудулга.

Аас чугааны дүүшкек кылдыр билип алыры болгаш дыңнап алган чүүлүн кыска азы делгеренгей дамчыдып билири.

Янзы-бүрү стиль болгаш жанрларның сөзүглелдерин медерелдиг чүгүртү номчааш, сөзүглелдин медээ болгаш утка талазы-биле сайгарылгазын кылыры. Номчулганың аңгы-аңгы аргаларын ажыглаары (улуг-каралап, чүгүртү, ханылап номчууру д.о.ө) дыңнаан болгаш номчаан чүүлүн онаалгазын барымдаалап (кыска, шилигелиг, долу), дүүшкек кылдыр бижимел хевирге кылыры. План, тезис, конспектилерни тургузары. Чижектер берип, медээлр чыып, түңнелдерни кылыры. Бодунуң ажыл – чорудулгазының түңнелдеринаас болгаш бижимел хевирлерге көргүзери.

Бодалды бичии өскерткеш, дамчыдып билири. Харылзажылганың сорулгазы, долгандыр турар байдалынга дүүштүр дылдың аянын аргаларын база демдек системазын (сөзүглел, таблица, схема, дыңнавышаан көөр херекселдер д.о.ө) шилири болгаш ажыглаары. салдырган сорулгаларны шиитпирлээри-биле дыңнадыгның үнөр дөстөрүн ажыглаары, энциклопедия, словарьлар, Интернет курлавырлары болгаш өске-даа чүүлдерни киирери.

Таарыштырар, башкарар талазы-биле (регулятивные УУД):

Сорулга салыры. План тургузуп билири. Баш бурунгаар хайгаараары. Хынаары. Үнелел бээри. Бодунга негелделиг, тура-сорукут болуру.

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН.

5 КЛАСС (34 ШАК).

№	Блок	Тема	Шак саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры	үези	
					план	эрт кени
1	Дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл дугайында	1	Дыл - кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ деп угаап бодаар. Тыва дылдың ниитилелге ужур-дузазын тайылбырлаар.		
1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын						
2		Үн болгаш үжүк.	1	Үннер болгаш үжүктөрни ылгаар. Чүве ады, демдек ады, арынның ат оруннарын өске чугаа кезектеринден ылгаар. Чүве аттарын падежтерге, саннарга өскертир, айтырыын шын салыр. Домакта кол сөс, сөглөкчини тывар. Чүве ады-биле илереттинген кол сөстү тодарадыр. Кылыг сөзүн арыннарга болгаш саннарга өскертир. Бөдүүн домактарны тургузар. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарының соонга бижик демдектерин сагыыр. Сорулгазының аайы-биле домактарны ылгаар.		
3		Чугаа кезектери. Чүве ады Демдек ады Арынның ат оруннары	1			
4		Сөс каттыжышкыны болгаш домак. Сөзүглел	1			
5		Хыналда ажыл	1			
Лексикология болгаш фразеология.						
6	Лексикология болгаш фразеология	Сөс, ооң уткалары. Лексиктиг утка болгаш билиг. Тайылбырлыг Словарьлар. Тыва дылдың лексиказының кол темалыг бөлүктери	1	Лексиканың кол билиглерин шингээдири.		
7		Бирги улдуннун түңнелинге	1			

		хыналда ажыл				
8		Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр.	1	Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни аңгылаар. Хөй уткалыг сөстөрни тыва дылдың словарьларының дузазы-биле тодарадыр, чугаага шын ажыглаар. Хөй уткалыг сөстөрни болгаш омонимнерни аңгылаар. Дорт, доора болгаш көжүргөн уткалыг сөстөрни аңгылаар. Сөзүглелден синонимнер, антонимнер, омонимнерни тывар, оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Сөзүглелден табу болгаш эвфемизмнерны тывар. Чугаага табуларның орнунга эвфемизмнерни ажыглаар. Сөзүглелден фразеологизмнерни тывар, оларны синонимниг одуруг тургузарынга ажыглаар. Оларның утказын тайылбырлаар болгаш чугаага ажыглаар. Тыва дылдың фразеологтук словарьн ажыглаар, ооң дузазы-биле фразеологизмнерниң утказын тодарадыр. Сөстүң лексиктиг утказын словарь дузазы-биле тодарадыр.		
9		Сөстүң дорт, доора болгаш көжүргөн уткалары.	1			
10		Омонимнер.	1			
11		Синонимнер.	1			
12		Антонимнер.	1			
13		Табу сөстөр болгаш эвфемизмнер.	1			
14		Фразеологизмнер азы быжыг сөс каттыжыышкыннары.	1			
15		Бирги чартык чылдың түңнелинге хыналда ажыл	1	Лексикология болгаш фразеологияга хыналда ажылды күүседир		
Фонетика болгаш орфоэпия . Орфография.						
16	Фонетика болгаш орфоэпия.	Фонетика дугайында билиг. Ажык үннерниң бөлүктээшкени. Өк-биле адаар адык үннерлиг сөстөр. Кадыг (ь) болгаш чымчак (ь) демдектерни сөске ажыглаары	1	«Фонетика», «орфоэпия» деп терминнерни тодарадыр. Фонетика, орфоэпияның кол билиглерин шингээдир. Ажык болгаш ажык эвес үннерни аңгылаар, оларны шын адаар. Адалгазының аайы-биле ылгалдарын барымдаалап, ажык үннерни тодарадыр. Сөстөрде ажык үннерни шын адаар. Үннерниң утка ылгаар хүлээлгелерин (шынарларын) тодарадып билир.		
17		Ажык үннерниң аяннажылгазы	1			

22	Графика.	Алфавит дугайында билиг Тыва алфавит. Бижиктің ужур-дузазы.	1	Графикага хамаарышкан кол билиглерни шингээдир. Латин алфавитке үндөзилээн тыва алфавит-биле таныжар. Кирилл алфавидинге үндөзилээн тыва алфавиттин кыска төөгүзүн билир. Тыва алфавитти словарьлар, тайылбыр номнар (справочниктер), энциклопедиялардан медээ дилээрде ажыглаар. Ниитилел амыдыралынга бижиктің ажыктыын тайылбырлаар.		
23		Хыналда ажил.	1			
Сөс тургузуу болгаш сөсчөгаадылгазы						
24	Сөс тургузуу болгаш сөс чөгаадылгазы	Морфемика – дыл эртеминиң кезээ. Хевир тургузар кожумактар. Өскертилге кожумактары.	1	Сөс тургузуу болгаш сөс чөгаадылгазының кол билиглерин шингээдир. Сөстүн уткалыг кезектерин (морфемаларны) – дазыл, чөгаадылга, хевир тургузар, өскертилге кожумактарының дугайында билип алыр. Сөстүн тургустунар аргаларын тодарадыр: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг (ийи дөстүн каттышканы) болгаш хурааңгайлаар арга. Хурааңгай сөстерни шын адаар, оларга кожумактарны шын кожар. Чөгаадылга кожумактарының дузазы-биле аттыг чүве аттарын, кылыг сөстерин, наречиелерни тургузар. Чөгаадылга кожумактарының ажыглалын тайылбырлаар (-чын, -чи, -кчи деп кожумактарның болгаш оларның фонетиктиг вариантыларының чүве адын тургузарын; -лыг, -зыг, -кыр, -кы деп кожумактарның болгаш оларның фонетиктиг вариантыларының демдек адын тургузарын). Хевир тургузар кожумактарны ажыглаар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактарын (чык, - чыгааш, -ак, -пай, -кай, -кы болгаш оларның фонетиктиг вариантыларын), демдек адының чадаларының кожумактарын (-ак, -зумаар, -ылдыр; -гыр болгаш оларның фонетиктиг вариантыларын),		
		Сөстүн тургустунар аргалары Морфологтуг (кожумактыг) арга Синтаксистиг арга Хурааңгайлаан сөстер	1			

				кылыг сөзүнүн болбас хевиринин кожумаан, кылыг сөзүнгө (причастие, деепричастие) немелде утка киирер кожумактарны. Сөсте чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын, хевирин өскертир кожумактарны таныыр. Тыва дылда кожумактарның туружун тайылбырлаар, оларны шын шыяр. Укталган, укталбаан дөстүг сөстөрни аңгылаар. Төрөл сөстөрни тывар. Дүлей ажык эвес үн-биле төнгөн дазылга, ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, дүлей ажык эвес үннерниң ыткыр үннер-биле солчурун тайылбырлаар. Сөстүң тургузуун сайгарар. Тыва дылдың словарьларын сөстүң тургузуун тодарадырынга ажыглаар.		
Морфология.						
25	Морфология	Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.	1	Чүве адының грамматиктиг утказын тодарадыр, морфологтуг демдектерин (сан, хамаарылга, падеж хевирлери) барымдаалап, чүве аттарын тодарадыр. Чүве аттарының тургустунар аргаларын (морфологтуг, синтаксистиг арга, хурааңгайлаашкын) тайылбырлаар. Домакка чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тайылбырлаар. Тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктөрүн аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарын, оларның кол темалыг бөлүктөрүн аңгылаар. Хуу болгаш ниити чүве аттарының шын бижилгезин сагыыр. Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар. Хевир өскертир кожумактарны шын ажыглаар. Чүве аттарын саннарга, арыннарга, падежтерге өскертир. Чүве адының кылыг сөзү-биле		
26		Үшкү улдуң түңнелинге хыналда ажыл	1			
27		Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери.	1			
28		Чүве аттарының саны.	1			
29		Чүве адының хамаарылга хевир	1			

				холбаалыын тодарадыр. Орус дылдан үлегерлээн сөстөрний кожумактарын шын ажыглаар. Чүве адының морфологтуг демдектерин тодарадыр. Чүве адының морфологтуг сайгарылгазын кылыр.		
30		Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээ лгелери. Демдек аттарының темалыг бөлүктери.	1			
31		Сан адының утказы. Сан аттарының тургузуунуң айы-биле бөлүктери.	1			
32		Катаптаашкын	1			
33		Өөредилге чылының түннелинге хыналда ажыл	1			
34		Түннел кичээл.	1			
			34 шак			